

ÚTKERESÉS TÖRTÉNELMI TÁVLATTAL

Kirschner Béla: A Blum-tézisek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988

Szocializmust, de másilyent. Emberibbet, újszerűt, demokratikusabbat. Ennek a célnak a jegyében tartotta május közepén országos értekezletét a Magyar Szocialista Munkáspárt. De kétely, koncepció és megújulás formájában ez a kérdés áll már legalább két éve a magyarországi köztudat és gondolkodás homlokterében. A kétely: lehetséges-e a fejlődést meggyorsítani és a nehézségeket leküzdeni, vagy pedig a vezetőség a fogyasztás korlátozásának szocialista ideológiával fűszerezett változatán kívül – ami az életszínvonal rovására megy – képtelen más alternatívát felkínálni. A koncepció: hogyan lehet visszaverni a szocializmus elleni támadásokat anélkül, hogy közben a szocializmus ne keltse az elavult és eredménytelennek bizonyuló megoldások tárházának képzetét. A megújulás: az elmélet, a gyakorlat, a módszerek radikális megújítása és a káderfiatalítás. A Magyarországon tapasztalható felélnékülésnek – melyet kissé leszűkítve útkeresésnek is minősíthetnénk – része az útkeresés hasonlóan intenzív korábbi szakaszaira való visszatekintés is. Ide sorolható – az általunk vizsgált konkrét esetben – Kirschner Bélának Budapesten most megjelent könyve is, amely „A KMP stratégiai vonalának alakulása 1928–1930” alcímet viseli, tehát

ennek az útkeresésnek egy korábbi történelmi korszakára tekint vissza.

I.

Hatalomra kerülni – ez minden egyes politikai párt célja. De mivel a kommunista párt sajátos párt, ez számára nem egyszerűen a hatalom megragadását jelenti, hanem olyan társadalmi átalakulást, amely forradalmi úton, az eddig elnyomott osztály uralomra kerülésével, az osztály nélküli társadalom létrehozásának megkezdésével jár. Most – amikor a hatalom lévő kommunista pártoknak az a fő problémájuk, mit kell és mit lehet kezdeni a végrehajtott fordulattal, hogyan lehet megakadályozni, hogy az új társadalom tragikusan lemaradjon egy réginek mondott, halálra ítéltnek hitt társadalom mögött –, nehéz beleélni magunkat abba, hogy valamikor ezeknek a pártoknak a fő problémája az volt: lehetséges-e végrehajtani az új társadalmat jelentő fordulatot.

Mindenképpen abból kell kiindulni, hogy ez központi problémája minden kommunista pártnak, amely tőkésországban fejt ki tevékenységet, sőt amióta Marx a társadalom fejlődésének törvényszerűségeit megfogalmazta, ez foglalkoztat minden marxistát. A helyzet csak annyiban változott meg, hogy

kezdetben minden egyszerűnek tűnt: várni kell csupán az ipar fejlődésére, mert amint a munkásosztály a társadalom legerősebb osztályává válik, máris kialakulnak a társadalmi átalakulás történelmi feltételei. Azzal pedig, hogy a termelők eljutnak a fejlettségnek egy bizonyos fokára, a kapitalizmus már szűknek bizonyul a termelők fejlődése számára, és a továbbfejlődés szükségessége önmagában megteremti a társadalmi változás lehetőségét is, amit a kapitalizmus ciklikus válsága már előre nyilvánvalóvá tett. Csakhogy a felvázolt kép összekuszálódott, mert ez a folyamat elakadt. A kapitalizmus nem jutott el a szükségszerű átalakulásnak erre a fokára, sőt az egyik oldalon a faszizmus, a másik oldalon a New Deal formájában olyan megoldást talált, amely ha nem is vetett véget a válságoknak, mindenesetre módosította azokat, megváltoztatva még a kapitalizmusnak Marx által lényegesnek minősített vonásait is.

Még emlékezünk rá, hogy a közelmúltban milyen nagy dilemmában voltak emiatt a legerősebb nyugat-európai kommunista pártok. Ezeknek a pártoknak ugyanis szembe kellett nézniük a kérdéssel: Mivel magyarázható az, hogy a kapitalizmus még mindig tartja magát, sőt a szocialista országokhoz viszonyítva eredményekkel is dicsekedhet? Miért késik az új társadalom megteremtése, és mit kell tenniük a kommunista pártoknak, hogy a társadalmi átalakulásnak ez a kérdése napirendre kerüljön? A választ keresve az objektív és szubjektív tényezők egész szövevényéig jutottak el. A társadalmi átalakulás késedelmében olyan tényezők is közrejátszottak, mint pl. a szocializmus deformálódásai, ami miatt nem lehet vonzó a fejlett országok néptömegei számára. Ezenkívül a kommunista pártok nem tudtak az új helyzetnek megfelelő stratégiát és taktikát kialakítani a tömegek mozgósítására. De közrejátszott a társadalmi helyzet olyan objektív alakulása is, amelyet Marx nem láthatott előre. Tehát a fejlődés a szocializmus irányában csak akkor lehetséges,

ha a kommunista pártok alkalmazkodni tudnak az objektív adottságokhoz és szövetkezni tudnak a velük egyenrangú vagy akár náluk nagyobb erővel is, még akkor is, ha azok esetleg nem kívánnak olyan messze menni az átalakulásban, mint ők. Az igazi csapást az jelentette – a nyugat-európai kommunista pártok szétesését és befolyásának gyengülését megindítva –, hogy még az ilyen világos felismerés és bátor szembenézés sem vitte előbbre a kommunista pártok ügyét.

Az első világháborút követő forradalmi hullámmal létrejött kommunista pártok ezt a dilemmát másképp élték át. Először is számolniuk kellett azzal, hogy a Szovjetunióban győzött a proletárforradalom, de létrejött több más európai országban is, köztük úgyszólván legmesszebb menően éppen Magyarországon. Tehát a proletárforradalom történelmi lehetőségei kétségtelenül megérlelődtek. Innen az ebben a könyvben is idézett és a vitákat több formában befolyásoló meggyőződés: „Mert Magyarországon volt már egyszer proletárdiktatúra, ezért az új magyar forradalom sem vezethet máshoz, mint szinte megállások nélkül és fölöttébb megrövidített átmenetekkel a proletárdiktatúrához.” Másrészt ezek a forradalmak sorra elbuktak, sőt az ellenforradalmi rendszerek konszolidálódtak, a tőkés társadalom vagy a kibontakozó faszizmus, vagy valamilyen polgári demokratikus formában megszilárdult olyannyira, hogy a forradalmi átalakulás kérdése egyáltalán nincs napirenden. Ilyen körülmények között kellett helyüket keresni a kommunista pártoknak, meghozzá úgy, hogy ne váljanak a valóságtól elszakadt álmodozókká, de ne is adják fel meggyőződésüket, lemondva a társadalom átalakulásának nagy koncepciójáról, elveszve a többi párt között, gyakorlatilag megszűnve kommunistának lenni.

Ennek az útkeresésnek egy sajátos és nagyon érdekes időszakát mutatják be a könyv által idézett Blum-tézisek. Azzal,

hogy figyelembe kell vennünk még egy tényezőt: a magyar párt esetében sűrítve, sőt felfokozva jelentkeztek mindazok a kedvezőtlen hatások, amelyek ezt az útkeresést a két világháború között a kommunista pártok számára megnehezítették. Csak vázlatosan. Először, a fasizálódás és üldözés, amely erőszakkal útját állta bármilyen koncepció kialakítási folyamatának. Másodsor, a kedvezőtlen folyamatok a Szovjetunióban és a közvetlen irányítása alatt álló Kominternben – a sztálinista rendszer kialakulása, aminek már a Blum-tézisek időszakában olyan kinövésai voltak, hogy a szociáldemokrácia, a „szociálfasizmus” nagyobb veszélynek minősült, mint a nyílt fasizmus, ami megnehezítette a többi baloldali erővel való szövetekezést. És harmadszor, a belső frakcióharc elharapózása, mint az intellektuális erők helyes bevetésének akadályá.

II.

Ilyen körülmények között kellett kidolgozni a magyar kommunisták stratégiáját és taktikáját. A munka nehézségének megértéséhez számos tényezőt kell figyelembe venni. Először is, hogy mögöttük volt Európa történelmének legforradalmibb korszaka, amikor a proletariátus nemcsak a cári Oroszország rendszerét döntötte meg, hanem végigsöpört egész Európán, és a forradalmi rendszerek egész sorát teremtette meg, vagy legalábbis több országban kilátásba helyezte a proletárdiktatúrát, de a többi országban is radikalizálta a tömegek mozgalmát. E tekintetben Magyarország az élen járt, mert itt sikerült megteremteni, és 133 napig fenntartani a világ második tanácsköztársaságát. Ez pedig nemcsak azt jelentette, hogy proletárforradalom már volt, tehát lezárult az a korszak, amikor még várni lehetett feltételeinek megérlelődésére, hanem azt is, hogy a nagy forradalmi nekilendülés kifulladt, s azt nemcsak a reakció visszavágása, véres terrorja követte, hanem a világ megváltoztatásának szilárd meg-

győződésében élő kommunisták csalódása is. Sőt, ezen túlmenően szembe találták magukat az ellenforradalmi rendszerek megszilárdulásával. Az utóbbiról a könyv meggyőző adatokat is közöl.

Ilyen körülmények között a további harc útját olyan pártoknak kellett megtalálnia, amelynek úgyszólván egész vezetősége és legjobb tagjai vagy odavesztek, vagy emigrációba kényszerültek, az országban már csak elszórt és illegális csoportok maradtak, legtöbbször laza kapcsolatban a külföldön élő vezetőséggel. A terror megnehezítette hatásukat még a legális mozgalmi formákra is. Sokan csalódásból vagy megalkuvásból hátat fordítottak a mozgalomnak. A párt azonban megszűnt volna létezni, ha lemond elképzeléseiről. Így viszont két megoldás között választhatott: vagy berendezkedik a hosszú várakozásra, abban a reményben, hogy majd egyszer javulnak a feltételek, vagy pedig módot talál arra, hogy elveit fel nem adva, ilyen körülmények között is befolyásolja a fejleményeket. A frakciók a két lehetőség különféle változatai nevében csaptak össze. És a Blum-tézisek ebben a sajátos helyzetben a cselekvési lehetőség keresését, ennek a keresésnek eredményeit és korlátait jelzik.

Lukácsot saját fejlődése képessé tette, hogy nagyritka politikai elkötelezettsége időszakában ezeket a téziseket megalkossa. Lukács ugyanis egész addigi fejlődésének összegezéséeként 1920-ban megírta legjelentősebb és legnagyobb hatást kiváltó, de egyben legtöbbet vitatott művét, a *Történelem és osztálytudatot*, amely az eldologiasodás kategóriájának és a szubjektum-objektum dialektikus viszonyának megragadásával tesz kísérletet a világ megmagyarázására és a marxizmus – a kettő egységbe olvadásából: a világ megváltoztatásának – értelmezésére. Ebben az értelmezésben az egyik kulcsfogalom az osztálytudat, amely korántsem az osztályt képező egyedek gondolatainak, érzéseinek stb. pusztá összessége, hanem néha már

szinte misztikus – hegeli – kategória, amely egyedül képes kiutat mutatni a kapitalizmus válságából. Amíg ugyanis ez a tudat ki nem alakul, a válság állandóan visszatérő folyamat mindaddig, amíg a végtelen szenvedések és szörnyű tévutak után a történelem nagy tanulsága be nem fejezi a tudatraébredés folyamatát a proletariátusban, és kezébe nem adja a történelem irányítását. A másik kulcsfogalom pedig a párt, mint az objektív folyamat és a szubjektív szándék egybeesése, amely azzal a meggyőződéssel itatja át a gazdasági fejlődéssel lázadásra kényszerülő, spontánul forradalmi tömegeket, hogy képes megadni a számukra még nem eléggé kikristályosodott akarat objektívizálódott formáját, osztálytudatuk látható és szervezett formájává tud válni. Ettől – a Hegeltől és a proletariátus ekeket rohamozó képzetéből táplált – felfogástól kellett eljutnia Lukácsnak a történelem és az osztályharc egy gyakorlatiasabb, hétköznapi értelméhez. Ennek a fejlődésnek fontos állomását jelenti az 1924-ben Leninről írt tanulmány, amely már számos tanulságot is levon: „A lenini szervezeti gondolat kétszeresen szakított a mechanikus fatalizmussal: szakított azzal a fatalizmussal, amely a proletariátus osztálytudatát az osztályhelyzet mechanikus termékének tekintette, s szakított azzal, amely magában a forradalomban is olyan fatalisztikusan kirobbanó gazdasági erők mechanikus hatását látta, amelyek a proletariátust – a forradalom objektív feltételeinek kellő „érettsége” esetén – automatikusan győzelemre viszik”. A mi vizsgálódásunkat illetően a két alkotás közötti útnak – és ezzel a Blum-tézisek megfogalmazásának – lényeges eleme, hogy a *Történelem és osztálytudat* még mereven elutasít mindenemű – akár taktikai, akár stratégiai – kompromisszumot a proletár osztályérdek, valamint a proletár tudat tisztasága érdekében, a lenini elmélet és gyakorlat lényeges tanulsága viszont az említett 1924-es műben: „a kompromisszumnak mindig az éppen legközelebbi valóságos

lépésnek kell lennie a marxista elmélet megvalósításában”. Amihez csak annyit kell hozzátennünk: a kompromisszum új értelmezése nélkül elképzelhetetlen a Blum-tézisek megfogalmazása, és sajnáljuk, hogy Kirschner könyve nem foglalkozik többet a Blum-tézisek helyével Lukács életútjában és munkásságában.

A magyar párt történelmének adott korszakából fakadó kényszer és a Lukács fejlődésének adott szakaszából eredő lehetőség szerencsés találkozása hozta létre a Blum-téziseket, amelyek jelentősége sem Lukács munkássága, sem a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából nincs eléggé feldolgozva. Ez a könyv most egy ilyen további munkához adja meg a szükséges alapot, azzal, hogy bemutatja magukat a téziseket és részletesen ismerteti keletkezésük előzményeit, körülményeit és a velük kapcsolatos vitát. Itt csak utalunk arra, hogy a Blum-tézisek a nemzetközi kommunista mozgalomnak is jelentős okmánya, mivel az első kísérlet annak a nagy dilemmának a megválaszolására, hogy mit kell tenni, miért kell harcolni egy kommunista pártnak, amikor már nyilvánvaló, hogy a megálmodott proletárforradalom diadalra vitele nemcsak nehéz, de igen hosszan tartó feladata az emberiségnek. A Tézisek két olyan elemet is tartalmaznak, amelyek csak később, az eurokommunizmus stratégiájában és taktikájában teljesedtek ki. Az egyik a tömegek harca: „Ma Magyarországon a KMP az egyetlen párt, amely komolyan küzd a polgári demokráciáért. Ezt a harcát a pártnak széles tömegharccá kell kifejlesztenie, amely harcnak túl kell terjednie a proletariátus körén.” A másik pedig a merész szakítás a proletárdiktatúra elképzelésének abszolutizálásával, ahogy a szerző összegez: „a forradalmat permanens forradalomként fogta fel, a köztársaság élén a munkásság és parasztság kormányával jelszó a demokratikus forradalmat, a munkás-paraszt demokratikus diktatúrát fejezte ki, a földkérdés megol-

dása pedig az agrárforradalmat”. Akkor ez volt a legfőbb eleme a Blum-tézisek elvetésének: „A tézisek egész felfogása, koncepciója az – mondták a bírálók, hogy Magyarországnak nem olyan proletárforradalomra kell orientálódnia, amelynek terjedelmes burzsoá demokratikus folyamatokat kell megoldania, amelyben a proletariátusnak egy széles agrár-parasztmozgalmat kell hegemónként vezetnie, nem a proletárforradalomnak egy sajátos típusára, amelynek sajátosságát éppen ez a parasztmozgalom, amely földosztással jár, adná meg, hanem a burzsoá demokratikus forradalomra és ennek a szocialista forradalomra való áttérésére a demokratikus diktatúrán át.” Később viszont éppen a proletárdiktatúrával kapcsolatos elmélkedés lett az eurokommunizmus kiindulópontja. Ehhez még annyit kell hozzáfűznünk, hogy a magyar párt történetében is volt egy olyan rövid időszak, amikor – Lukács újabb közvetlen politikai angazsálódását is eredményezve – ezek az elképzelések beépültek a népfronttal és a népköztársasággal kapcsolatos felfogásokba is. (Megjegyezzük: a népköztársaság mint kifejezés és fogalom is először ezekben a vitákban született meg, s emlékeztetünk, hogy Magyarország még mindig népköztársaság, holott a többi kelet-európai ország már felvette a szocialista megjelölést.)

III.

Kevésbé foglalkozik a könyv (csak néhány utalás erejéig) azzal, hogy a magyar párt útkeresésének – tehát ennek a korszaknak és az útkeresés kicsúcsosodását jelző Blum-téziseknek is – van egy nemzeti vonatkozása is. A Marx által elképzelt, legalábbis óhajtott – és az első világháború után már majdnem be is indult – világforradalom kudarcra után nemcsak a Szovjetunió számára, hanem a világ valamennyi kommunista pártja számára lényeges problémává vált, hogy a szocializmus egy országba szorult. Mert ez nemcsak a nemzeti sajátosságo-

kat állítja előtérbe, hanem egyrészt bonyolítja a hatalom megszerzésének problematikáját – mindig számolni kell a kapitalista környezet visszahatásával –, másrészt szükségessé teszi az állásfoglalást bizonyos nemzeti kérdésekben, vagyis a nemzeti sajátosságok és problémák beépítését a párt stratégiájába és taktikájába, minden elmélkedésébe. Így a magyar párt sem kerülhette meg a magyarországi rendszer sajátosságának kérdése mellett – innen a sok vita az ellenforradalmat követő rendszer jellegzetességeiről –, azt sem, hogy a harc kilátásait és a győzelem lehetőségeit latolgatva ne nézzen szembe Magyarországgal Európában elfoglalt helyével is. Ennek kapcsán pedig két sorsdöntő problémával is szembe kellett néznie: Trianon kérdésével és a „Bécs (Berlin) és Moszkva között” dilemmával.

A trianoni békeszerződéssel kapcsolatos álláspontra – téves, bizonytalan, ingadozó stb. jelzőket használva – csak utal a szerző, de a könyvből közvetve ugyan, de mégis kiérződik, hogy Trianon kérdése milyen sok gondot okozott a magyar pártnak. Még teljesebb képet kapunk – persze a sorok között is olvasva – arról, hogy miből fakad ez az „ingatag” álláspont. A magyar párt álláspontját ugyanis két ellentétes tényező befolyásolta. Egyrészt elejét kellett vennie annak, hogy Trianon kérdését a néppellenes kormányok arra használhassák fel, hogy a Szovjetunió elleni hangulat szítása vonalán teremtsék meg a nemzeti egyetértést. Másrészt számolniuk kellett azzal, hogy a tömegek megnyerésében szerepet játszhat az is, hogy az uralkodó osztályok ellen lehet fordítani „a Trianon-ellenes küzdelem elárulását”. Más szóval, egyszerre kellett számolniuk azzal, hogy Trianon kérdését az uralkodó osztályok ne használhassák fel a háborús uszításhoz és a további fasizálódáshoz, meg azzal is, hogy a kommunistáknak ki kell használniuk mindent, ami a tömegeket szembe állíthatja az uralkodó osztállyal. Ugyancsak elemezniük kellett Trianon hatását az ország

gazdasági fejlődésére, azzal, amit a szerző így foglal össze: „Trianonnal gazdaságilag elmaradottabb területek váltak le Magyarországtól, s így a gazdaság struktúrája korszerűbbé vált. Az üzemek 49 százaléka, az ipari népességnek s a termelési kapacitásnak több mint a fele maradt a több mint kétharmaddal kisebb területen.”

Még kevesebbet foglalkozik a könyv a magyar párt útkeresésének „Bécs és Moszkva között”-i dilemmájával. Magára a dilemmára egyetlen utalás van: „A magyar centrismus Bécs kontra Moszkva jelszava annak az illúzióknak a jelszóba foglalása, hogy a szocializmus vagy akár a polgári demokrácia Magyarországon forradalom nélkül megvalósítható.” Ugyanakkor sok szó esik a magyar párt áldatlan állapotáról. Idézi a Blum-tézisekkel kapcsolatos számos tanácskozás egyik döntését: „a Komintern Politikai Titkárságához kell fordulni, hogy döntse el, milyen forradalom érvényes Magyarországra”. Ezzel a forradalom jellegének eldöntését egy szerv, még hozzá egy országon kívüli, nemzetközi szerv határozatára bízva. Többször kitér arra is, hogy a vitákra milyen hatással volt a bürokratizálódó Komintern. Hasonlóképpen tüzetesen elemzi a magyarországi rendszer európai helyét, a már létrejött olasz fasizmushoz és a fasiszálódó rendszerekhez való viszonyát, a nyugati demokráciák felé irányuló időnkénti kacsingatást, amelyekben a magyar párt a szektás viszonyok miatt nem látott többet, mint a fasiszta rendszerekben.

Ennyi utalás azonban elegendő annak érzékeltetésére, hogy a magyar párt sem vonhatta ki magát a magyarság nagy nemzeti dilemmája – a Kelethez vagy Nyugathoz tartozás sorskérdése – alól. Az Árpád-házi királyok korában ez nemcsak a kereszténység és pogányság, hanem Róma vagy Bizánc dilemmájaként jelentkezett, Mátyás idején úgy, hogy a Kelet elleni háborúzáshoz Nyugaton kell megszilárdítani az ország helyzetét, a török hódoltság idején úgy,

hogy a törökök ellen vagy a törökökkel szövetségbe kell-e harcolni – olyannyira, hogy a bennünket is érintő zentai csatában mindkét oldalon harcoltak magyarok, és maga Thököly is megsebesült a törökök oldalán – vagy a „két pogány közt egy hazáért” Zrínyi változatban. Újabban pedig egész a második világháborúig „a német és orosz között” formában, ami természetesen befolyásolta az egész magyar baloldal gondolkodásmódját, de így vagy úgy foglalkoztatta az uralkodó osztályokat is. Ennek olyan meggyőző jelei vannak, mint Károlyi Mihály elmékedése: „a közép-kelet-európai föderációról”, amely „a Duna mentén megtelepedett népekből alakulna”. És ehhez kapcsolódóan a föderáció lehetőségeinek latolgatása. Egyik oldalon Bajcsy-Zsilinszky Endre kiállása a föderáció, mint „a németek és oroszok közé szorult népek helyzete” javításának egyetlen módja mellett, mert „szerencsére e két döntő belső körű tényezőnek, magyarságnak és délszlávságnak egyöntetű és rokonszellemű irtózása minden vazallusi szereptől, de legutóbbi összefogásuk is a magyar–délszláv örökbarátsági és tanácskozási szerződésben megfelelő reálpolitikai alapot nyújt a többi Európa számára, hogy értékeljék, megbecsüljék és segítsék a Duna völgyének mai, egyelőre vértelen szabadságharcát”. És a másik oldalon Bethlen István nézete, miszerint lehetetlen a föderáció Jugoszláviával, mert „Jugoszlávia határait nem garantálhatjuk sem Bulgáriával, sem Albániával, sem Olaszországgal szemben”, de nem vállalkozhatnak arra sem, hogy megakadályozzák szétesését „horvát, szerb, bosnyák, macedón részekre”.

*

A májusban tartott magyarországi pártértekezlet idején a „disszidensek” egy csoportja felvette a kapcsolatot az értekezletre Budapesten összegyűlt külföldi újságírókkal. És ismertették a mind szervezettebben fellépő és elég jelentős

intellektuális erőt képviselő sajátos magyar ellenzék elképzelését. Elsősorban azt, hogy két lényeges cél eléréséért küzdenek. Az egyik: „a parlamenti demokrácia bevezetése”, a másik: „a szovjet csapatok kivonulásának előkészítése”. Az effajta követelések ennyire nyilvános – a hatóságoktól nem akadályozott – megfogalmazása egy mozzanat a sok közül, amely arra utal, hogy a peresztrojkával beindított folyamat és forrongás ismét napirendre tűzi a Blum-té-

zisekkel kapcsolatos mindkét problémát: az államhatalom megszervezésének módját – a klasszikus proletárdiktatúrának különféle más, a dogmatikus korszakban elképzelhetetlen elemekkel való kombinálását – és Magyarország helyét Kelet és Nyugat között. Ez az, ami olyan izgalmassá teszi az újból feltámadt érdeklődést a Blum-tézisek iránt is.

BÁLINT István

SZÁM ATTILA: A KETTŐS BUROK TERHE

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Szám Attilának, az Újvidéki Egyetem szabadkai Építészeti Kara rendkívüli tanárának az év elején jelentette meg a Forum Könyvkiadó második magyar nyelvű tanulmánykötetét. Mind a témaválasztást, mind a mondanivalót illetően jelentős fejlődés tapasztalható a két kiadvány között, ugyanis az 1982-ben megjelent *Válság és a forradalom szubjektuma* című kötete a modern marxista áramlatokkal, a fejlett nyugatnémet tőkés társadalom valóságával, a forradalmi szubjektum meghatározásával többnyire elméleti szinten foglalkozik, az 1987-ben megjelentetett válogatott tanulmányok azonban már valamivel közelebb állnak konkrét társadalmi gyakorlatunkhoz, s ez teszi indokoltá az alcímét is: Gondolatok a szocialista öngazgatás gyakorlatáról.

Tanulmánykötete jelentős mértékben hozzájárul a politikai szociológia hazai fejlődéséhez, hisz a válságról nem a szokott módon beszél: nem csak helyzetmegvilágításra törekszik, hanem szocialista öngazgatású politikai rendszerünk válságokait is keresi a különböző eszmei törekvésekben, szocialista társadalmi folyamataink etatizált vonatkozásaiban. A kötet tanulmányai tematikailag két részre oszlanak: az első rész írásainak közös gondolati eredője, hogy a szocializmus eszméje a marxista világnézet – nem elég-

gé bíráló jellegű a társadalmi gyakorlatunkban, a kötet második részében pedig a szocializmus politikai rendszerének válságát tekintti át hazánk, Lengyelország és Magyarország példáján.

A szocialista világrendszer több évtizedes stagnálásának, válságának okai között mindenekelőtt a marxizmus elferdítését, megrekedését említi, beleértve a „tudósokat”, akik a régi módszerek alapján alkalmazzák a marxizmus elméletét, de ugyanakkor képtelenek újszerűen, hatékonyan eredetivé tenni a forradalmi gyakorlatot. „Az utóbbi száz esztendőben két véglet között ingadozott a marxizmus. Az egyik: a Marx kategóriaapparátusához és módszeréhez való merev »ragaszkodás«. A második: a marxizmus revizionista módon való túlhaladása. Az elsők nem látják a forradalmi szubjektum különbözőségét Marx idejében és napjainkban, az utóbbiak pedig úgy vélik, hogy ez a különbség akkora, hogy szükségessé teszi a gyökeres változtatásokat Marx kategóriaapparátusában és módszerében, sőt annak teljes elvetését is.” (11–12. o.) Megállapítása szerint a legnagyobb kihívás a mai marxisták számára a marxi modellnek az új és fejlettebb kategória-apparátussal, módszerekkel való kiegészítése, hogy a forradalmi tevékenység alkalmasabbá váljon a társadalmi és gazdasági nehéz-